

Rajnai László Pilinszky Jánosról

Az alábbiakban olvasható részletek Rajnai László Fekete könyv című, autográf naplójegyzeteiből származó részletek, amelyek Pilinszky János és költészete megítélésével foglalkoznak, egyrészt szemléletesen mutatják be Rajnainak a hetvenes, nyolcvanas években folytatott szellemi küzdelmét, önmagával vívott harcát, másrészt hű tükröi a kritikus mesterségről és követendő magatartásról vallott felfogásának, amely a szuverén állásfoglalásnak, az autonóm ítéletalkotásnak, a folytonos változások számbavételének és a velük együtt változó értékeléseknek az ötvözete volt mindenkor számára. Rajnai kezdetben súlyos, minden bizonnyal túlzásoktól és tévedésektől sem mentes, valósággal lesújtó ítéletet mond Pilinszkyről, kinek költészete – Rajnai korai megítélése szerint – „hisztéria, megalkuvás, exhibicionizmus, unalom és undorító brutalitás”. Véleménye fokozatosan alakul át. Előbb – a napló tanúsága szerint – csak megijed korábbi értékítéletének egyoldalúságától és keménységétől, majd újraolvassa a költőt, és rádöbben, hogy „a kor uralkodó eszménye és érzésvilága szemléli benne önmagát”, azaz ez a költészet szimbolikus jelentőségű és emelkedettséggű. Újragondolja hát korábbi vélekedését, és meg is változtatja azt. Így válik végül számára Pilinszky azon individualista alkotóvá, aki „nem olvad fel semmilyen közösségben, nem a nagy emberi egységek, hanem a magányosok, az elkülönültek védőszentje”, mígnem a költő halálakor, a Vigília 1981 decemberi búcsúszámára emlékezve eljut kettejük hasonlóságának felfedezéséig, s annak kimondásáig, hogy „testvérem volt Pilinszky János”. Íme a nagy út: a durva elutasítástól a rokonlelkűség megvallásáig. Csak sajnálhatjuk, hogy ez az út nem folytatódott, Rajnai nem ment rajta végig. Jóllehet a költő még hosszú éveken át foglalkoztatta, megérlelődött benne egy róla szóló monográfia megírásának gondolata is, 1986-ban ennek tervét is papírra vetette, ám több más jelentős elképzeléséhez – például a Batsányi Jánosról, a Széchenyi Istvánról, a Kölcsey Ferencről és a Weöres Sándorról szóló könyvek megírásához – hasonlóan a Pilinszky-könyvét is csak a tervei között tarthatjuk számon. Pedig a Kodolányi- és Vörösmarty monográfiája ismeretében fogalmat alkothatunk arról, hogy ezzel irodalomtörténet-írásunk mennyivel maradt szegényebb. (Szirtes Gábor)

RÉSZLETEK A FEKETE KÖNYV CÍMŰ NAPLÓJEGYZETEBŐL

Pilinszky János könyve: Beszélgetések Sheryll Suttonnal. Up to date¹, mondtam róla – naprakész. Minden együtt van benne, ami korunkat elviselhetetlenné teszi. Egy homoszexuális néger szajha és egy vizenyős, agyonpárolt, saját színvonalára fölé kényszerített, szerencsétlen homme de lettres² találkozási. A szívárvány összes színében pompázó, fennkölt illatáldozat az alacsony korszellemnek. Pór, hisztéria, magakelletés, exhibicionizmus³, unalom, undorító brutalitás, a mocsoknak nyálkás felszínével kevert szenteltvíz – íme az írás. És Simone Weil elképesztően együgyű, hamis mora-

lizálása, mint a legfőbb kinyilatkoztatás. Ál-felfedezések zavarba ejtően gazdag gyűjteménye. Az épkezláb gondolatok és a valós dolgok emelyítő hiánya. És hazugság hazugság hátán.

A felháborodás nemcsak éltet, hanem olykor öl is. Csak meg ne öljön bennem valami nagyon lényegeset: a helyes ítélőképességet. Ne legyenek bíró az olyan ügyekben, amelyekhez semmi közöm sincs. Ne tiszteljem meg túlságosan a silányságot.

Pilinszky János nem férfi, hanem nő. Gyenge nő. Most még tovább lépett: újságírónő lett belőle.

Őt nem sajnálom, csak a verseit. A régi verseit. Kár értük.

(1978)

*

Most, vagy félesztendővel Pilinszky János halála után, újra elolvasom azt, amit ennek a füzetnek az elején írtam róla, megijeszt saját ítéletemnek a keménysége. És mégis, azon, amit *akkor* írtam, nem változtatok. Az a könyv megérdemelte a felháborodott hangú bírálatot. Nemrég viszont olvastam Takáts Imre szép – helyenként talán túlságosan is szép – emlékezését és elmélkedését Pilinszkyról. Ugyanebben a folyóiratban, egy versben, Csanád Béla „szent”-nek nevezi őt. Ezek a magasztaló, vallásos eszmekörben mozgó és vallási kifejezések teljesen őszinték és nem vádolhatók hamis hangulatkeltéssel vagy kiszámított pátosszal. De, figyelemreméltó módon, szinte nem is foglalkoznak az elhunyt költő hagyatékával, hanem, ahogy mondani szokták, csupán emberi lényével. Ez a kifejezés azonban a jelen esetben megtevesztő volna. Mert egyáltalán nem az emberről van szó, hanem csak egy szublimált emberi jelenségről, egy sorsnak, egy attitűdnek a párlatáról – hadd mondjam ki kerekén: egy szimbólumról, mely, mint minden igazi szimbólum, egyszerre jelenség is, jelentés is. A kor uralkodó eszméje és érzésvilága szemléli benne önmagát, kissé riadtan, felemás áhítattal, de csodálkozással is: hogyan volt ez lehetséges, és mégis milyen jó, hogy megtörtént, hogy itt van. Minden időben voltak emberek, akik ilyen okból vagy olyan célból szimbólummá váltak (örök emberi igény ez, másképp nem is lehetne), de számuk sohasem volt túlságosan nagy, s mindig valamely kollektív, rendszerint nemzeti gondolat vagy érdek megtestesítői gyanánt szerepeltek. A mai szimbólum-ember szigorúan individualista, nem olvad fel semmilyen közösségben, nem a nagy emberi egységek, hanem a magányosok, az elkülönültek védőszentje, még akkor is, ha ezek az elátkozott magányosok ezren és ezren vannak – ő a földre tévedt metafizikum, a földre zuhant, majd megint az égbe visszarepülő „angyal”, akinek meg lehet számlálni és meg lehet őrizni ruha- és bútordarabjait, akinek zsebkendője többet ér, mint legremekebb alkotása, mert nekünk nem hibátlan művekre (ó, Unalom Atyja, ne hagyj el!), hanem olyan, hibát hibára halmozó alkotókra van szükségünk, akik legalább annyira szenvednek, mit mi, de szenvedésük, a miénkkel ellentétben, nem hiábaló. A régiek az erőből faragtak mítoszt, mi a teremtő és üdvözítő gyöngeséget istenítjük; nem vezér és példakép kell nekünk, hanem önmagunk gyászos-isteni mása, aki szo-

morúnak mutatja az Istent, mint mi vagyunk, és isteni méltóságot ad a mi feneketlen gyászunknak. Nyugodtan elfelejtheted a művet, de helyezd oltárra a tévelygő és megdicsőült művészt: ez a mi korunk kategorikus imperatívusza⁴.

(1981)

*

Vigilia, 1981 decemberi szám. Búcsú Pilinszky Jánostól. Búcsúznak tőle a kortársak, a barátok, az ismerősök. Én viszont, ahogy olvasom e jobbnál-jobb cikkeket-méltatásokat, elemzéseket, emlékezéseket –, úgy érzem, nem búcsúzom, hanem, ellenkezőleg, ismerkedem, barátkozom vele. Most fedezném csak fel igazán? Sokszor megfordult a fejemben: akivel közelebbi kapcsolatba szerettem volna kerülni életemben, azzal rendszerint sikerült is – persze nem mindig úgy, ahogyan elképzeltem, de hálistennek, minden erőszak nélkül, a körülmények természetes alakulása révén, s aki hiányzik a névsorból, az valójában talán nem is hiányzott soha. Akkor ez azt jelenti, hogy nem volt szükségünk egymásra. Pilinszky János is hányszor jutott eszembe, csak mint lehetőség, mint lehetséges partner. Tudom, hogy tudott rólam – még Pestről, 1947-ből –, de most már azt sem tartanám kizártnak, ha közelebbi ismeretségünk később terhére lett volna. Beszéléseiből, gondolati írásaiból látom, hogy sok tekintetben túlságosan hasonlítottunk egymáshoz: ez megakadályozott volna bennünket a harmonikus együttlétekből, eszmecserékből. Mert rendkívül bosszantó, ha két ember minden pillanatban ugyanazt gondolja és mondja – mintha szünet nélkül kölcsönösen kirabolnák egymást, mintha ellopnák a másiktól lényeg legjavát, azt, ami legtöbbet ér a másikban. A teljes nézetazonosságban mindig van valami sértő. Az a sértő, hogy nem egy vagyok, hanem kettő. Hogy nemcsak nekem sűg az Isten, hanem másvalakinek is. Hogy valakit ugyanarra választottak ki, mint engem. Magyarán: a prófétának is van önérzete, a prófétától sem vehetjük rossznéven, ha megmozdul benne helyel-közzel a hiúság. Ezzel kapcsolatban a tucatemberek kevésbé zavarók, mint a nagyok. A nagyság életveszélyes, mert kizárólagosságra törekszik. A költőknek meg éppenséggel ki vagyunk szolgáltatva, mert nemcsak a mondanivalójukat, hanem a hangjukat is Istentől kapják ajándékba. Főlényben vannak a próza hátán poroszkáló gondolkodóval szemben. A költő: az elsőszülött, a kedvenc feleség, az istenek játszótársa, aki előfizetett az olümposzi tagságra. Akkor már – ha mindenképpen hasonlítanunk kell – inkább nélkülük, olykor ellenükre, a legrosszabb esetben közelükben, de feltétlenül a másik utcában. Micsoda magányosság az, amit egy fedél alatt kell megosztanunk. Pilinszkyben pedig a magányosság volt a legnagyobb. Ő volt közülünk, szerencsés pillanataiban, a legmélyebb, tehát a legmagányosabb is. Akit ugyanaz a holdvilág ringat el, akinek sorszerű – sőt végzetserű – magányában ugyanazt árulja el az ég, aki bizonyos titkokra ugyanúgy válaszol, az maradjon egy, senki mással össze nem téveszthető, senki más tulajdonával meg nem gyanúsítható. Még a szentek glóriáját is külön-külön festik minden szentnek a feje köré. Testvérem volt Pilinszky János, és a testvéreknek jobb tisztes távolban élniük egymástól.

Mennyire értem azt is, hogy versei csak élete első felében voltak a szó klasszikus értelmében vehető műalkotások – később alighanem már csak megszokásból, elvárásból írt, esetleg művészi kísérletező kedvből: ezekben a késői verseiben csupán árnyékát vetette a földre, s az árnyék nem azonos az emberrel. Az árnyék csak jelzi, hogy egy valóságos, élő ember tartózkodik a közelben. A nap az emberre árasztja sugarait, s ez az ember nem tehet arról, hogy úgy mellékesen árnyéka is van. Ő a nap felé fordította arcát, de ez az arc, érzékelhető megnyilvánulásaiban, homályos, talányos sziluett volt csupán. Mozdulatlanul állott egyhelyben, a földön, s ő maga minél kínzóbbnak érezte saját, fekete árnyát, annál inkább tudta – tudnia kellett –, hogy közel az óra, mikor megszűnik árnyék-léte, és marad a valóság, marad ő, a fény.

(1981)

*

A hallgatás problémája. Ismét Pilinszky Jánossal kapcsolatban. Kétségtelen, hogy a hallgatás – akárcsak a világossággal szemben a *pozitív*, a teremtő műhelyként fel-fogható sötétség – ugyanannyit, olykor többet is mondhat, mint a beszéd. A fontos az, hogy a hallgatásnak *tartalma*, tehát közölnivalója legyen. A hallgatás viszont, a legmagasabbrendű is, mindenképpen az általánosan értelmezett erkölcs területére tartozik (pld. Jézus némasága, amikor Pilátus faggatja) még akkor is, ha a művész vagy a gondolkodó hallgat: az intellektushoz nem lehet köze, még kevésbé az igazi, teljes értékű alkotáshoz. A költőnek igenis beszélnie *kell*, nem becsúgyból, hanem kötelességből. Ha úgy tetszik küldetésből. S minél inkább nehezebb esik a beszéd, minél fölöslegesebbnek érzi, annál elszántabban kell szólnia, *szól*nia kell mindenáron. A költő morálja más, mint a homo moralis, sőt ennek éppen az ellenkezője: a költő akkor viselkedik erkölcsösen, ha kimondja azt, amit látszólag nem érdemes kimondani. A pusztába kiáltó szó a lehangosabb szó. Mert a szó értéke önmagában van, nem azoknak a füleknek a számáraiban, melyek azon nyomban befogadják. Ne jajveszékelyen a költő, hanem beszéljen. Ritkán, röviden, esetleg még érthetetlenül is, de a dacos vagy csüggedt hallgatás nem illik hozzá. Parancs, hogy minden valamirevaló igének testté kell lennie.

*

Vajon költő vagyok-e *én*? Azt hiszem, sajnos, igen. Bár nem írok verset, ember-alig-járta csendes, félreeső kertjeimet nagyjából ugyanaz az egzotikus, elemezhetetlen illat lengi be, mint a hivatásos poétáknak kijelölt parcellákat illenék. Ezt már sokan megéreztek, de majdnem mindig félre is értették. Többen szigorúan megróttak érte. Ennél sokkal komolyabb embernek hittek volna. De az én komolyságom és megbízhatóságom nem olyan, mint a betonjárda, melyen szórakozott nyárspolgárok sétálhatnak minden veszély és meglepetés nélkül, hanem inkább hasonlít a levegőéghez,

melyben csak szárnyas lények repülhetnek. Aki fél attól, hogy lezuhan, vagy untatja a megfoghatatlan közeg, inkább ne is vállalkozzék ilyen útra.

*

Vezérgondolatok egy tervezett, de soha meg nem írt Pilinszky-tanulmányhoz.

Pilinszky: az autonóm ember polarizált⁵ ellentéte. –

A büntudat – és minél komplikáltabb – egyre magányosabbá tesz. A bűn (vagy amit annak hiszünk) a legnagyobb teher, mert megfoghatatlan. –

Bengel: „Mindent bűneimnek köszönhetek, de leginkább azt a pillanatot, amikor az eszeveszett sóvárgás a tisztaságra bennem felébredt”. –

Pilinszky korai verseinek jambikus dobpergése a kivégzésre menetelő katonák egyhangú, ütemes lépéseire emlékeztet. Oly sikeresen szuggerálja ezt az egyébként nagyon korszerű életérzést, hogy ezért nem hatnak a túl szabályos, látszatra fantáziátlan jambusok avultnak, múlt századinak. – Mikor, miért és hogyan váltja fel nála ezt a kopogó ritmust az egyszerű, aritmikus, sortól sorig terjedő, kijelentő mondat (?). –

„Puritas impunitatis⁶” –

Pilinszky erotikus ideálja a nem-*nélküliség* (Sheryll Sutton). Mert a nemiség nála mindig tisztátalan. Semmi sem áll tőle távolabb, mint az ún. paradicsomi ártatlanság. Az intellektus nem finomítja nála az erotikus élményt, hanem rendszerint sterilizálja – vagy megmérgezi. –

A tisztaságra sohasem a tiszták sóvárognak. –

Pilinszky a lényében rejlő impuritást⁷ a versek poétikus puritásával⁸ igyekszik ösztönösen ellensúlyozni. Az effajta költészet legnagyobb veszélye a tartalmi meddőség. – A Pilinszky verseiben és prózájában mindenütt jelenlévő és bujkáló szomorúság. – Pilinszky és az *oroszlélek*. –

Verseinek és prózájának szoros rokonsága, nem ritkán (a lényegben) azonos gyökérzete. Mindkettő közös eredete valószínűleg a *vallomás* ellenállhatatlan belső kényszerében rejlik. (Dosztojevszkij regényalakjait az önvallomás szenvedélyes rohamai kínozzák.) Nem egyetlen *konfesszió*⁹-e egész életműve? – A konfesszió a keresztény (katolikus) lélek legfőbb megkülönböztető jegye az irodalomban – szabadulni akarás a büntől. –

A *képzelet* problémája Pilinszky-nél. Nyagarányú víziók helyett inkább egyszerű vagy éppen hétköznapi dolgok jelképesítésére törekszik. Jellemző, hogy még az „Apokrif” is intim, otthonos képekkel operál. A *tárgyak* fontossága („Sunt lacrimae rerum...”) ¹⁰. A megváltásért epedő tárgyi világ. – Az elveszettség érzése mint önként kínálkozó magát-feláldozás.

[Pilinszky verses meséi (intermezzo¹¹). „A madár és a leány” ezek között komoly figyelmet érdemel. Tele van tipikusan pilinszkys, finom fordulatokkal, megkapó képekkel, hangulata is megragadó. – E verses mesék rímelése egyébként meghökkenően pongyola.

Az „Ének a kőszívű királyról” témája és motívumai miatt jellemző: a töredelmesen megtérő bűnösnek valamennyi ember és az egész természet megbocsát.

A „Kalandozás a tükörben” tartalmazza a legmélyebb és legszemélyesebb szimbólumot: a kisfiú gyermekkori szerelmét egy eszményi kisleány iránt, aki csak „a valóság égi másában”, a tükörben létezik. Önmaga: az elképzelt másikban. Tragikus platonizmus¹², mesében elbeszélve. –]

Pilinszky *preraffaelita*¹³ lénye. Mennyországa olyan, mint Fra. Angelicóé. Mintha Dante Gabriel Rossetti reinkarnációja¹⁴ volna.

A „mozdulatlan elkötelezettség”: ez a megfogalmazás is alkatában gyökeredzik. Mert Pilinszky nem egyhúrú, hanem *egyhelyben álló* költő. Verseiben feltűnő, hogy amikor önmagát látja egy szituációban, majdnem mindig *áll*. Máskor pedig jár. Ez a járás azonban egy irracionális erő által hipnotizált alvajárás. –

Liturgikus¹⁵ jelképei: Ez az egész költészet csupa liturgia, de a *profán*¹⁶ *tünemények* liturgiája. –

A szédülés érzését kiváltó kárhozat kívánása. Isten Országá felől nézve ez a világ a kárhozat helye. A bűn szükségessége? „Felix culpa”¹⁷? –

A szigorúan kötött formáktól és a megszerkesztettséghez való hűségtől a fellazult, de még mindig tradicionális formákon át a megkomponáltságtól való idegenkedésig. Ez a dekomponáltság félig tudatos menekülés mindenfajta konvenció kötelékéből. – *Ok és okozat* racionális követelményének elvi tagadása: ezért hevernek egymás mellett szándékos összefüggéstelenségben a dolgok és az események. –

A *fragmentum*¹⁸ mint egyetlen adekvát¹⁹ kifejezési formája e világ sivár „rend”-jének. –

Pilinszky többször nevezi magát gyilkosnak, ill. beszél a gyilkolás belső kényszeréről. (Megint Dosztojevszkij.) –

Pilinszky utolsó korszakának látszólagos „objektív lírája” nem a szubjektum feladása, hanem szubjektumának „engedelmes” azonosulása valamennyi, számára elérhető, vele együtt és általa a megváltásra váró objektummal. –

Pilinszky *vallásossága*. Utalni Spengler kifejezésére: „másodlagos vallásosság” (a civilizáció korában). A hit már nem spontán, elementáris érzés, nem az élet egészét rendező princípium²⁰, hanem vágyakozás, nosztalgia; a hitet ma *akarni* kell. A kétely olyan természetes velejárója ennek a fajta hitnek, ahogy a kései ősz nyári emlékei keverednek a közelítő tél tudatával. Emlékeztetni az istenképzet változásaira a keresztény századokban. A középkorban a hit teremtő erő. A reneszánsz válsága után a barokk vallásosság imperatívusza²¹: hinni *kell*. A mennyben trónoló Hármasság a parancsoló fenség és a teremtetést befejező végső diadal materializált allegóriája²². Pilinszky a tipikusan modern keresztény: az Istene már nem fenséges és nem triumfál²³, hanem teremtményének a teremtménye. Ennek az Istennek az arcán saját kreatúrájának²⁴ kifejezhetetlen szomorúsága tükröződik: töprengő, kétségekkel teli, gondterhelt Isten. Nem bátorítja az embert, legföljebb részvétellel nézi vergődését. Ez a hit valóban abszurd²⁵: a tehetetlen fájdalom, a kiszolgáltatottság gyötrelmes érzése szüli, nem a szívós reménykedés, és még kevésbé a megdönthetetlen bizonyosság. Pilinszky kvietista²⁶

(vagyis a janzenizmus²⁷ eretneke), a hit nála nem posztulátum²⁸, hanem refugium²⁹ stb. – A vallás a hívő korokban *akció* volt, ma az elpusztíthatatlan lélek *reakciója*. –

Pilinszky vonzódása a *francia* szellemhez. Nem a *raison*³⁰, nem az *esprit*³¹, valójában nem is a *clarté*³² vonzza, hanem a XX. századi francia irodalomnak az az egyedülálló teljesítménye, (mely már az előző században is olyan klasszikus és máig érvényes példát tud felmutatni, mint Baudelaire), ahogyan a modern életérzésnek a hagyományos vallásosságot keresztező divergenciáit³³ merészen integrálni tudta egy korszerű katolicizmusba. Mert végsősoron ő is erre törekedett. –

JEGYZETEK

- 1 mai, korszerű
- 2 hivatásos író, szépirodalmi
- 3 egyesek beteges hajlama arra, hogy életüket, lelkiüket minden rendellenességével együtt mások előtt feltárják
- 4 határozott, ellentmondást nem tűrő parancs
- 5 sarkított, megosztott
- 6 a tisztátalanság tisztasága
- 7 tisztátalanság
- 8 tisztaság
- 9 vallomás, gyónás, hitvallás
- 10 Van a könyveknek haszna...
- 11 mellékes eset, epizód
- 12 filozófiai irányzat, amely szerint a tárgyak lényege a tőlük különváltan, velük szemben elsődlegesen létező fogalom, az egyesektől függetlenül létező általános
- 13 1848–1851 között működő angol művészcsoport, amelynek eszménye a Raffaello korát megelőző itáliai művészet volt
- 14 a lélekvándorlásban valakinek új testi alakban való újjászületése
- 15 szertartástani
- 16 világi (nem egyházi), mindennapi
- 17 szerencsés bűn
- 18 töredék
- 19 teljesen megfelelő
- 20 alapelv
- 21 parancsoló szükségszerűség
- 22 példázat, jelképes ábrázolás
- 23 diadalt ül, győzelmet arat
- 24 teremtmény, csinálmány (gúnyos)
- 25 képtelen, tehetetlen
- 26 a XVII. században elterjedt katolikus misztikus áramlat híve, mely szerint a megbékélés és a szemlélődő lelki elmélyülés az igazi vallásosság
- 27 a kálvinizmushoz közel álló reformmozgalom a katolikus egyházban a XVII–XVIII. században
- 28 követelmény, alapigazság
- 29 menedék, végső segély
- 30 ész, értelem, észszerűség
- 31 szellem, szellemesség
- 32 fény, világosság